
Rimska čaša s podpisom mojstra Enniona
– prva najdba, odkrita v Sloveniji
Roman beaker signed by Ennion
– the first find discovered in Slovenia

Irena Lazar

UNESCO katedra in Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Slovenija
irena.lazar@fhs.upr.si

Izvleček

Na steklenih posodah lahko prepoznamo različne vrste napisov. Imena mojstrov ali lastnikov delavnic so najbolj znana na v kalup pihanih izdelkih, različne znake in okrajšave imen pa najdemo tudi na prostopihanem posodju. Vsi ti podatki nam omogočajo zbrati številne podatke o imenih mojstrov in njihovem izvoru, lokalnih delavnicah, razprostranjenosti njihovih izdelkov itd. Članek predstavlja novo najdbo enoročajne čaše, pihane v kalup, ki nosi podpis mojstra Enniona. Gre za prvo tovrstno najdbo v Sloveniji (*Romula, Pannonia*). Enoročajna čaša iz rumenkastega stekla ima ohranjen napis v kvadratnem okvirju, izpisan v grščini. Primerjamo jo lahko s sorodnimi najdbami iz Italije in nedavno odkritimi najdbami iz Dalmacije na Hrvaškem.

Ključne besede: rimsko steklo, pihanje v kalup, napisi na steklu, *Ennion, Romula*

Abstract

Glass vessels constitute a source of inscriptions of various types and groups. The names of artisans or workshop owners, for example, are known from mould-blown vessels and even more so from the base marks on free-blown vessels that appear in great numbers. They allow us to gain important information on the local workshops and the distribution of their products, on the names of the glass-blowers and their social or national origin. The article presents the first find of a mould-blown beaker signed by Ennion from Slovenia (*Romula, Pannonia*). On the one-handed beaker is preserved an inscription in a square frame in Greek. The find can be compared with similar finds from Italy and the latest finds discovered in Dalmatia in Croatia.

Key words: Roman glass, mould-blowing, inscriptions, *Ennion, Romula*

Uvod

Na steklenih posodah lahko med analizo zasledimo, ne glede na tehniko ali čas izdelave, tudi različne vrste napisov. Izdelke z napisi lahko delimo v dve večji skupini, vezani na način njihove izdelave. V prvo skupino sodi posodje, izdelano s pihanjem v kalup, v drugo pa prosto pihani izdelki, ki imajo na dnu odtise, nastale v enodelnih odprtih kalupih (Nenna, Foy, 2006; Lazar 2006, 245). Naš interes bo tokrat usmerjen predvsem k prvi skupini.

Med izkopavanji rimske naselbine *Romula* (Ribnica pri Brežicah), ki je ležala ob glavni rimski cesti *Emona–Neviodunum–Siscia* v Panoniji (Lazar 2020, 387), je bila v skupini kakovostnega uvoženega posodja odkrita tudi čaša iz rumenkasto obarvanega stekla, pihana v kalup. Delno ohranjena čaša z rastlinskim okrasom ima na osenju kvadraten napis v grščini, na osnovi katerega smo jo lahko opredelili kot izdelek rimskega steklarskega mojstra Enniona (Lazar 2004; 2021, 150). Gre za prvo najdbo iz te skupine iz-

delkov v Sloveniji in na širšem območju JV Alp, zato si zasluži nekaj več pozornosti.

Razprava

Na številnih izdelkih 1. stoletja, ki so nastali s pihanjem v večdelne kalupe, zasledimo imena mojstrov ali morda lastnikov delavnic, ki z napisom neposredno sporočajo, kdo je posodo izdelal. V tej skupini najdemo najzgodnejše izdelke, ki so nastali s tehniko pihanja v kalup in jih časovno lahko umestimo od začetka do druge tretjine 1. stoletja. Pihanje v kalup se je razvilo šele po odkritju prostega pihanja stekla, saj rokovanje s steklarsko pipo ob pihanju v kalup zahteva posebno spretnost in izkušnje steklopihača.

Napisi na izdelkih, pihanih v kalup, govorijo o mojstrih in spretnih rokodelcih, ki so izdelovali te bogato okrašene in odlično narejene izdelke in so z zapisom svojega imena želeli izpostaviti svoje mojstrstvo v steklarski obrti, kakovost natančno izdelanih okrasov in kalupov ter s tem posredno tudi svoj umetniški talent (Stern 2010, 25). Razprostranjenost teh skupin izdelkov ali tudi posamičnih najdb nam omogoča slediti trgovske povezave in mreže posameznih delavnic in njihovih mojstrov, obsežne trgovske poti v steklarski obrti, ki so vodile z vzhoda na zahod in z juga na sever, in s tem tudi izjemno hiter razvoj in širitev novo odkritih steklarskih tehnik v teku 1. stoletja.

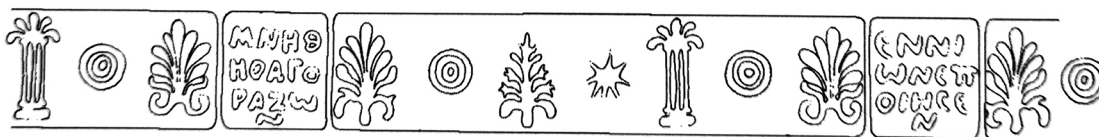
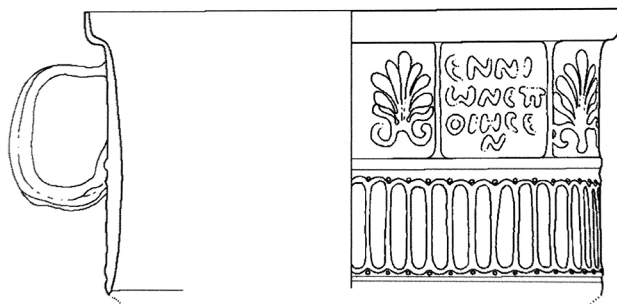
Po drugi strani tudi vemo, da je proizvodni proces pihanja v kalup nekoliko zahtevnejši, zato ti izdelki niso najcenejši in tako na voljo povsod in na vsakem tržišču; gre za posodje višjega kakovostnega razreda, ki je bilo lahko tudi delano po naročilu in željah posameznega odjemalca. Najdbe teh posod v grobnih ali naselbinskih kontekstih tako govore tudi o družbenem statusu njihovega lastnika oz. kupca in posredno sporočajo o obstoju bogatejšega sloja posameznikov v mestu ali naselju, ki si je lahko privoščil izdelke višjega kakovostnega razreda. Večinoma je šlo za namizno posodje, s katerim so želeli narediti vtis na svoje goste, včasih pa tudi za spominke, s katerimi so privrženci ali podporniki spodbujali

svoje izbrance na javnih prireditvah v areni, cirkusu ali še kje (Foy, Fontaine 2010, 87).

Primer slednjega je npr. najdba iz Emone, odlomek cirkuške čaše z upodobitvijo kvadrige (Petru 1980, 445, sl. 1). Čaše z imeni zmagovalcev ali tekmovalcev na različnih športnih dogodkih so navadno imenovane cirkuške čaše ali gladiatorske čaše. Z njimi so npr. spodbujali udeležence gladiatorskih bojev v arenah ali tekmovalce v dirkah z vozovi v cirkusu, najdemo jih razprostranjene po vsem zahodnem delu imperija. Najdba čaše iz naravno obarvanega stekla iz emonske insule je žal preveč skromno ohranjena, zato na njej ne moremo prebrati napisa na frizu, kot jih npr. poznamo s podobnih čaš (*Vale Cresces* ali *Vale Pinius* = Naj živi *Cresces* oz. Naj živi *Pinius*). Žal tudi ne vemo, ali je bila ta čaša namenjena tekmovalcu iz Emone ali pa je bila sem prinesena kot spominek. Vemo pa, da so imena nekaterih tekmovalcev, ki se pojavljajo na teh čašah, ohranjena tudi v antičnih virih (npr. Svetonij, Kasij Dion; Stern 1995, 60) in nam tako na neposreden način povezujejo arheološke najdbe z rimskim vsakdanom.

Med imeni mojstrov, ki jih lahko preberemo na izdelkih 1. stoletja, brez dvoma najbolj izstopa ime steklarja oz. mojstra Enniona, ki je na svoje izdelke v grščini zapisal, kdo jih je izdelal. V široki skupini v kalup pihanih izdelkov njegovo delo izstopa zaradi natančnosti, jasnega oblikovanja in kakovostnega okrasa, ki je iskalo vzore v istočasnih izdelkih rimske torevtike. Njegovo delo je bilo inovativno in tehnično dovršeno (Stern 1995, 69; Lehrer 1979; Harden 1935). Zadnji pregled njegovih do sedaj poznanih oz. odkritih izdelkov (v celoti in delno ohranjene posode) z območja rimskega imperija, med katerimi najdemo čaše, vrče, amfore in stekleničke, se je ustavil pri številki 55 (Lightfoot 2015, 39). Zato ne preseneča, da je vsaka nova najdba z njegovim podpisom vredna dodatne pozornosti; še posebej pa, če gre za območje imperija, kjer njegovi izdelki še niso bili odkriti, kot je npr. najdba iz Ribnice na Dolenjskem (*Romula*, Panonija).

Še vedno pa kljub pozornosti, ki so je deležni ti izdelki rimskega steklarstva, ostaja od-

Slika 1: Risba plašča čaše iz Narone (Vid pri Metkoviću, Hrvaška) z ohranjenima napisoma v kvadratnem okvirju (po Buljević 2012).

prto vprašanje o identiteti, vlogi in aktivnostih tega antičnega umetnika, ki se je na svoje izdelke podpisal, da bi zbudil pozornost svojega časa in se nam hkrati zapisal v zgodovino. Razen imena vemo o njem zelo malo. Njegovo ime ni grško ali rimsko in ga redko srečamo na ohranjenih napisih (Lightfoot 2015, 17). Najprej so raziskovalci menili, da gre za Egipčana iz Aleksandrije, že dolgo pa je uveljavljeno mnenje, da naj bi izviral iz Fenicije oz. natančneje iz mesta Sidon (Lehrer 1979, 5; Stern 1995, 69).

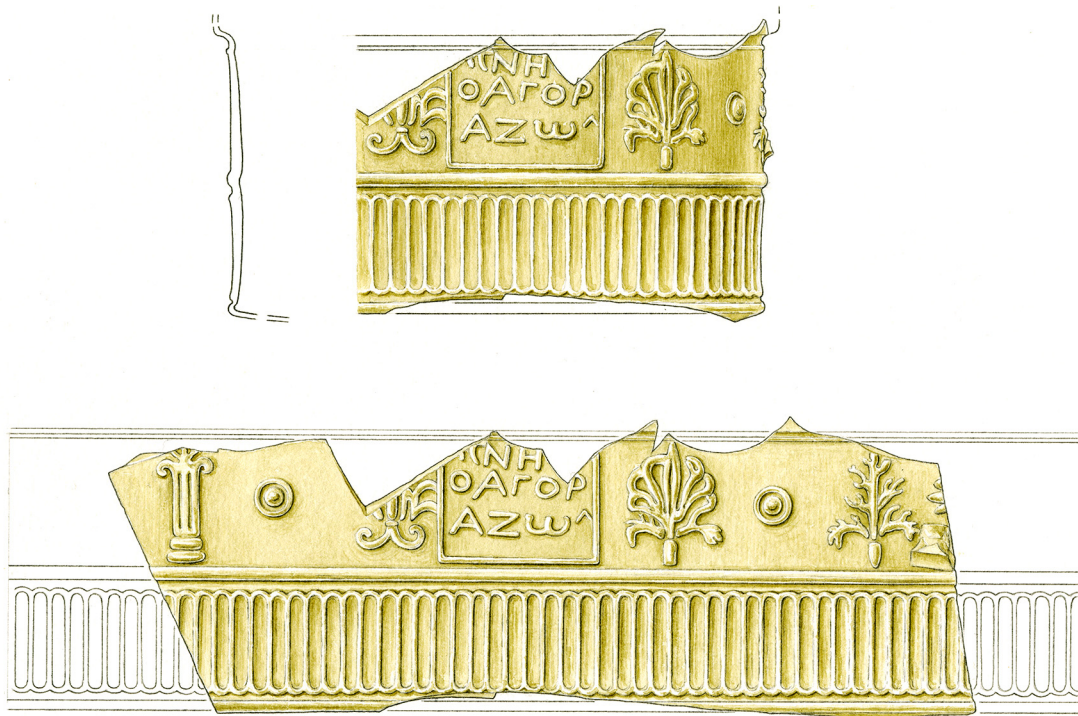
Drugo pomembno vprašanje je, kaj točno je Ennion delal. Njegovo ime, ki se pojavlja na izdelkih v kvadratnem okvirju ali tabuli ansati, spremlja grški glagol izdelal, naredil, oblikoval (sl. 1; Buljević 2012, 18; 2015, 62). Bil je torej neposredno povezan s proizvodnjo, vprašanje pa je, ali je bil lastnik delavnice, mojster ali le eden od steklopahačev. Če sklepamo po analogijah v proizvodnji fine namizne keramike oz. tere sigilate, je bil lahko eno in drugo (Lightfoot 2015, 18; Hayes 1997, 41, 52).

Bolj zahtevno pa je vprašanje, kje točno je Ennion delal oz. osnoval svojo delavnico. Glede na najdbe in tradicijo razvoja novih steklarskih tehnik je bilo dolgo uveljavljeno mnenje, da je bila njegova delavnica na začetku oz. v prvih desetletjih 1. stoletja osnovana v Sidonu. Številne nove najdbe, posebej v zahodnih provincah

imperija in v Italiji, pa so spodbudile nadaljnje hipoteze, in sicer da je svojo delavnico iz Sidona preselil v Italijo oz. natančneje v Adrio (De Bellis 2004; 2010, 44). Številni to idejo zavračajo in opozarjajo, da so ta vprašanja veliko bolj kompleksna; lahko bi npr. v Italijo pošiljali le kalupe, razmišljamo lahko tudi o potujočih mojstrih; sicer pa zaenkrat ni arheoloških dokazov oz. delavnic za proizvodnjo stekla ne v Sidonu ne v Adrii (Lightfoot 2015, 20).

Tudi razprostranjenost njegovih izdelkov ne pomaga najti odgovora glede lokacije njegove proizvodnje. Res je, da je s številom najdenih čaš dolgo prevladovala severna Italija, vendar so se nove najdbe nato pojavile še v Španiji, Grčiji in Franciji (McClellan 1983, 76; Lightfoot 2015, 19, Fig. 4). Novejša odkritja z območja sosednje Hrvaške (najmanj 11 odlomkov čaš, najdenih v Dalmaciji – Narona, Tilurij in Burnum; Buljević 2015, 61), in ne nazadnje tudi najdba iz Slovenije, pa so pozornost spet preusmerila drugam in odprla so se nova vprašanja.

Odlomek ostenja čaše iz Ribnice (sl. 2; pr. ostenja 12,5 cm, PN 4596, S 889) je pripadal enoročajni čaši in je bil izdelan iz prosojnega, nežno rumeno obarvanega stekla (Lazar 2004, 53, fig. 17; 2005b, 40). Na ostenju so ohranjeni ostanki pritrditve ročaja. Rastlinski okras na posodi sestavljajo stebri, palmete, koncentrični krogi in del

Slika 2: Odlomek enoročajne čaše mojstra Enniona, *Romula* (risba Anđelka Fortuna Saje).

zvezde. Po primerjavah ga lahko opredelimo kot bližnjevzhodni slog okrasa, kot sta ga je opredelila Lehrer in Lightfoot (Lightfoot 2015, 36, fig. 26; Lehrer 1979, Pl. VI: 2). V osrednjem delu je v kvadratnem okvirju ohranjen napis v grščini ΜΝΗΘΗ ΟΑΓΟΡ ΑΖΩΝ (*mnesthe ho agorazon* – Naj se ohrani ime kupca). Drugi napis, ki je bil na teh čašah postavljen na drugi strani ostenja ENNI / ΩΝΕΠΙ / ΟΙΗCΕ Ν (Ennion me je izdelal) in ga smemo predvideti na osnovi primerjav s podobnimi izdelki, v našem primeru žal ni ohranjen.

Ohranjeni napis raziskovalci interpretirajo na več načinov; vsekakor pa pomen, naj ime kupca tega izdelka ostane v spominu oz. se ohrani, daje blagoslov kupcu oz. uporabniku posede in ga lahko razumemo tudi kot neke vrste napitnico pri uporabi te čaše. Na drugi strani pa je mogoče tudi povezati oba napisa v celoto in ju razložiti nekoliko drugače, kot sporočilo »Naj si kupec zapomni, da me je izdelal Ennion!« (Lightfoot 2015, 29).

Na čaši iz Romule ohranjeni napis lahko skupaj z okrasom opredelimo kot tip J glede na izdelano tipologijo poznanih napisov (Lightfoot 2015, 28). Primerjave najdbi iz Ribnice, glede na napis in okras, najdemo na odlomku čaše iz zelenkastega stekla, ki je bil najden v Soluntu (*Soluntum* / Solanto) v Italiji (hrani jo Regionalni arheološki muzej A. Sallinas v Palermu na Siciliji; De Bellis 2004, 129–133, figs. 6, 8), in tudi v dvoročajni čaši iz zbirke The Shlomo Moussaieff Collection (Lightfoot 2015, 92). Obe omenjeni čaši sta bili pihani v kalup z enakim vzorcem oz. okrasom kot čaša iz Romule, kajti okras, napis v okvirju in ostali detajli so popolnoma enaki (De Bellis 2004, 134).

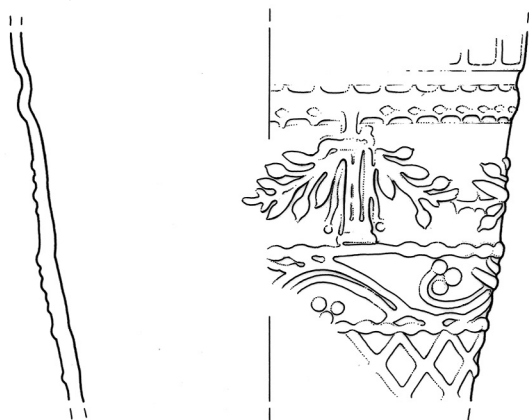
To lahko potrdimo še posebej s primerjavo položaja črk in napisa v okvirju ΜΝΕ... / ΟΑΓΟΡ / ΑΖΩΝ; opazimo lahko, da je črka ‚N‘ postavljena nad črko <Ω> (ω) v tretji vrstici in ne v četrti (sl. 2), kakor npr. pri ostalih čašah iz te skupine, na primer na čaši iz Narone na Hrvaškem (Buljević 2015, 61, fig. 50: 1). To kaže, da je

hereditati

obstajala razlika v posamičnih kalupih za isti tip čaše in da je seveda obstajalo več kalupov. Do teh malih razlik je lahko prišlo pri obnovi oz. izdelavi novih kalupov.

Časovno so enoročajne Ennionove čaše umeščene v drugo četrtino 1. stoletja. Redke najdbe iz datiranih kontekstov se pojavljajo v poznotiberijskih in klavdijskih plasteh (Lightfoot 2015, 26; Price 1991, 65). Najdba iz Romule sodi v kontekst bogatega sklopa steklenih najdb od druge četrtine do konca 1. stoletja (Lazar 2021, 50).

Novejše najdbe dokazujejo, da so bili Ennionovi izdelki široko zastopani po vsem zahodnem delu imperija, razen v Italiji jih najdemo še v Španiji, Grčiji in Franciji (McClellan 1983, 76; Lightfoot 2015, 12-13; Buljević 2015). Široko razprostranjenosti njegovih izdelkov po evropskih provincah imperija pa sedaj dopolnjujejo tudi številne najdbe s Hrvaške (Buljević 2004, 188; 2012; 2015, 61, figs. 50, 51) in opisana najdba iz Slovenije.

Slika 3 Odlomek v kalup pihane čaše z rastlinskim okrasom, Romula (risba Anđelka Fortuna Saje).

Za konec velja omeniti še en odlomek v kalup pihane čaše z istega najdišča, ki ima soroden rastlinski okras kot Ennionovi izdelki (sl. 3). Gre za del ostenja konične čaše, izdelane iz rahlo modrikastega, naravno obarvanega stekla visoke kakovosti. Na ostenju ni sledov napisa, okras pa kaže številne sorodnosti z izdelki, ki jih je podpisal *Ennion* in tudi ostali po imenu znani

rimski mojstri. Vidni so štirje pasovi okrasa, ki so ločeni s horizontalnimi linijami biserov oz. majhnih pik. Dva pasova z rastlinskim okrasom kažeta v spodnjem delu elemente dionizičnega sloga okrasa, ki ga prepoznamo tudi na dvoročajnih Ennionovih čašah (Lightfoot 2015, 36, Fig. 27). Zgornji pas okrasa je sestavljen iz stebrov z girlandami. Odlomek zaključujejo pokončne kanelure na zgornjem delu in mrežast vzorec na spodnjem delu čaše, okras, ki ga prepoznamo na izdelkih, ki sta jih lahko podpisala tako Ennion kot Aristeas.

Sklep

Vsaka nova najdba s podpisom Enniona je vredna dodatne pozornosti; še posebej, če gre za območje imperija, kjer njegovi izdelki še niso bili odkriti. Razprostranjenost njegovih izdelkov, poleg najdišč zahodne Evrope s poudarkom na severni Italiji, so v zadnjih nekaj letih dopolnile nove najdbe

Slika 4: Ennionova čaša iz Ribnice pri Brežicah (*Romula*), Slovenija (foto Tomaž Lauko).

iz Dalmacije v sosednji Hrvaški (Buljević 2012; 2015) in predstavljena čaša iz Slovenije.

Skupino obravnavanih izdelkov, ki so zaradi svoje priljubljenosti postali nadregionalni in prisotni v številnih delih rimskega imperija, družijo še ena podrobnost; v skoraj vseh primerih gre za namizno posodje visoke kakovosti, ki je bilo izjemno cenjeno in je že samo po sebi lahko predstavljalo statusni simbol (Stern 1995, 94). Sodeč po najdbah in priljubljenosti v kalup pihanih izdelkov s podpisimi rimskih mojstrov lah-

ko zaključimo, da je bil njihov namen ne le praktičen, ampak so z njimi želeli tudi poudariti vtis izobraženosti in kulture lastnika, ki je posodo postavil na mizo.

Summary

Glass vessels, in addition to other sources, provide various sorts of inscriptions. The various types of mould-blown vessels from the 1st century AD give the names of the artisans or workshop owners, expressly stating and proving the maker of the object. This group is formed by early products, predominantly from the 1st century, that were made by mould-blowing.

The names of Roman glass masters are preserved on their products, including one indeed known best, ENNION. He worked in the Near East, with his workshops probably operating in Sidon. His products include jugs, amphoras, small angular bottles and several types of beakers. Within the group of mould-blown products, his work stands out due to its precision and clear design, modelled on the contemporary products of Roman toreutics. It was innovative and technically refined.

Recent finds in Europe prove that, apart from Italy, his products were also distributed in Spain, Greece, France, Croatia and Slovenia. As for the latter, the site of Ribnica near Brežice yielded new finds of imported mould-blown beakers.

A partly preserved one-handled beaker signed by Ennion discovered in 2003 was made from yellowish glass. The decoration consists of pillars, palmettos, concentric circles and a part of a star (?) and can be defined as a Near Eastern style of decoration. In the centre, inside a square frame, there is the inscription in Greek ΜΝΗΘΗ ΟΑΓΟ ΠΑΖΩΝ (mnesthe ho agorazon – Let the buyer be remembered!). The second inscription panel ENNI / ΩΝΕΠ / ΟΙΗΣΕ Ν (Ennion made me), which we can presuppose based on the analogies, is not preserved.

The preserved inscription allows comparing this beaker with a beaker found in Soluntum (Solunto), Italy and with a beaker from The Shlomo Moussaieff Collection. These one-handled beakers were blown into a mould with the same pattern as the one from Ribnica since the decoration, the inscription within the square frame, and other details are identical.

Chronologically, one-handled beakers belong to the second quarter of the 1st century. The rare finds from dated contexts occur in late Tiberian or Claudian strata.

Povzetek

Na steklenih posodah lahko v teku analize zasledimo, ne glede na tehniko ali čas izdelave, tudi različne vrste napisov. Na številnih izdelkih 1. stoletja, ki so nastali s pihanjem v večdelne kalupe, beremo imena mojstrov ali morda lastnikov delavnic, ki z napisom neposredno sporočajo, kdo je posodo izdelal.

Med imeni rimskih mojstrov, ki so se ohranila na njihovih izdelkih, najdemo tudi ime Enniona, ki je brez dvoma najbolj poznan med vsemi. Deloval je na Bližnjem vzhodu, njegova delavnica je bila najverjetneje locirana v Sidonu. Med njegovimi izdelki najdemo vrče, amfore, majhne stekleničke in več vrst čaš. V skupini v kalup pihanih izdelkov njegovo delo posebej izstopa zaradi natančnosti in jasnega dizajna, ki se je vzoroval pri sočasnih izdelkih rimske toreutike. Bil je inovativen in tehnično dovršen.

Novjše najdbe širom Evrope kažejo, da so bili njegovi izdelki razširjeni ne samo v Italiji, ampak tudi v Španiji, Grčiji, Franciji, na Hrvaškem in v Sloveniji. Članek se posveča prav najdbi iz Slovenije, iz Ribnice pri Brežicah, kjer je bila odkrita prva najdba te vrste.

Deloma ohranjena enoročajna čaša iz rumenkasto obarvanega stekla s podpisom Enniona je bila odkrita leta 2003. Okras sestavljajo stebri, palmete, koncentrični krogi in del zvezde ter ga lahko opredelimo kot bližnjevzhodni slog okrasa. V osrednjem delu je znotraj kvadratnega okvirja napis v grščini ΜΝΗΘΗ ΟΑΓΟ ΠΑΖΩΝ (*mnesthe ho agorazon* – Naj se ohrani ime kupca). Napis na drugi strani, kot ga poznamo iz primerjav (ENNI / ΩΝΕΠ / ΟΙΗΣΕ Ν (Ennion me je izdelal), pa ni ohranjen. Na osnovi ohranjenega napisa lahko čašo primerjamo z najdbo iz Solunta v Italiji in čašo iz zbirke The Shlomo Moussaieff Collection. Vse tri enoročajne čaše so bile pihane v enak kalup, saj so okras, napis in razporeditev črk v okvirju ter druge podrobnosti povsem enaki.

Kronološko lahko enoročajne čaše umestimo v drugo četrtino 1. stoletja. Redke najdbe iz datiranih kontekstov se pojavljajo v plasteh poznotiberijskega in klavdijanskega obdobja.

Literatura

- Buljević, Z. 2004. "The Glass." In *The Rise and Fall of an Imperial Shrine. Roman Sculpture from the Augusteum at Naronā*, Naronā VII, edited by Emilio Marin and M. Vickers, 186–209. Split: Archaeological Museum Split.
- Buljević, Z. 2012. *Traces of Ennion and Aristēas in the Roman Province of Dalmatia*. Exhibition Catalogue. Split: Archaeological Museum Split.
- Buljević, Z. 2015. "Ennion and Aristēas Glassware Found in the Roman Province of Dalmatia." In *Ennion: Master of Roman Glass*, edited by Christopher Lightfoot. Exhibition catalogue, 61–67. New York: Metropolitan Museum of Art.
- M.-D. Nenna and D. Foy (eds.). 2006. *Corpus des signatures et marques sur verres antiques, vol. 1- La France*. Aix-en-Provence, Lyon : AFAV.
- De Bellis, M. 2004. "Le coppe da berre di Ennion: Un aggiornamento." *Aquileia nostra* 75: 121–190.
- De Bellis, M. 2010. "Ennion: Maître verrier du 1er siècle apr. J.-C. Ses Coupes, sa vie." In *D'Ennion au Val Saint-Lambert : Le Verre soufflé-moulé*, Actes des 23e Rencontre de l'AFAV, edited by Chantal Fontaine-Hodiamnot, 39–44. Brussels: Institut Royal du Patrimoine Artistique.
- Foy, D. and S. Fontaine. 2010. Verres soufflés dans un moule à décor de scènes de spectacles. Réactualisation de la documentation découverte en France. In *D'Ennion au Val Saint-Lambert : Le Verre soufflé-moulé*, Actes des 23e Rencontre de l'AFAV, edited by Chantal Fontaine-Hodiamnot, 85–112. Brussels: Institut Royal du Patrimoine Artistique.
- Harden, D. B. 1935. "Romano-Syrian Glasses with Mould-blown Inscriptions." *Journal of Roman Studies* 25: 163–186.
- Hayes, J. W. 1997. *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*. London: British Museum Press.
- Lazar, I. 2004. "Odsevi davnine – Antično steklo v Sloveniji / Spiegelungen der Vorzeit – Antikes Glas in Slowenien." In *Rimljani – steklo, glina, kamen / Die Römer – Glas, Ton, Stein*, edited by Irena Lazar, 11–81. Celje-Ptuj-Maribor: Pokrajinski muzej Celje.
- Lazar, I. 2006. "Vessels with base marks from Slovenia." In *Corpus des signatures et marques sur verres antiques, vol. 2*, edited by M.-D. Nenna and D. Foy, 245–272. Lyon: AFAV.
- Lazar, I. 2020. "Romula – Ribnica." In *Mala naselja rimske dobe v Sloveniji / Minor Roman Settlements in Slovenia*, *Opera Instituti archaeologici Sloveniae 40*, edited by Jana Horvat, Irena Lazar and Andrej Gaspari, 387–402. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Lazar, I. 2021. "New finds of Roman high quality glass from Romula (Pannonia)." In *Annales du 21e Congrès de l'AIHV*, 149–160. Istanbul: AIHV.
- Lehrer, G. 1979. *Ennion: A First Century Glassmaker*. Exhibition catalogue. Ramat Aviv.
- Lightfoot, C. 2015. *Ennion: Master of Roman Glass*. Exhibition catalogue. New York: Metropolitan Museum of Art.
- McClellan, M. C., 1983. "Recent Finds from Greece of First-Century A.D. Mold-Blown Glass." *Journal of Glass Studies* 25: 71–78.
- Petru, S. 1980. "Rimska steklena kupa s prizorom cirkuške dirke." *Situla* 20/21: 445–448. Ljubljana: Narodni muzej.
- Price, J. 1991. "Decorated Mould-Blown Tablewares in the First Century AD." In *Roman Glass: Two Centuries of Art and Invention*, edited by Martine Newby and Kenneth S. Painter, 56–75. London: Society of Antiquaries of London.
- Stern, E. M. 1995. *Roman Mold-blown Glass, the First through Sixth Centuries*. Toledo: Toledo Museum of Art.
- Stern, E. M. 2010. "Audacis plebeia toreumata vitri. Souffler le verre dans des moules." In *D'Ennion au Val Saint-Lambert : Le Verre*

soufflé-moulé, Actes des 23e Rencontre de l'AFAV, edited by Chantal Fontaine-Hodiamnot, 25-37. Brussels: Institut Royal du Patrimoine Artistique.

hereditati